

Povijesne osobine hrvatsko-slovenske jezične granice između rijeka Drave i Save do 12. stoljeća prema arheološkim pokazateljima*

ABSTRACT: Filipec Krešimir, *Historical characteristics of the Croatian - Slovenian language border between the Drava and Sava rivers until the 12th century according to archaeological indicators*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 29. Poznań 2025. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 357-374. ISSN 2084-3011.

There are great similarities, but also certain cultural differences between the local population along today's Croatian-Slovenian border, up until the 12th century, on the basis of existing archaeological research of well-known sites, mostly cemeteries. Burial customs and traditional clothing indicate different origins of the population in this area from the end of the 6th century, while archaeological findings also testify to strong connections among populations that shared a long common history. It is also possible that ethnic and linguistic differences existed even before the establishment and stabilization of borders between the medieval Holy Roman Empire of German Nation and Croatia, or Hungary. Settlement on both sides of the border was continuous, with some areas more densely populated, and the density and intensity of settlement fluctuating depending on political and economic circumstances. Overall, the inhabitants of the region behaved in similar ways. However, from the 12th century onward, differences began to increase due to political divisions and new waves of immigration.

KEYWORDS: Croatia; Slovenia; border; language; archaeological finds

* Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Terra nullius* na granici i iza granice od 8. do 12. stoljeća (IP-2022-10-9121).

1. Uvod

U vremenima brzih kulturnih, društvenih i političkih promjena, kao što je to bilo između kraja 6. i 12. stoljeća u zapadnim dijelovima Panonske nizine i u južnoalpskom prostoru, ne može se očekivati da će se prema arheološkim pokazateljima moći odrediti jasne kulturne i etničke granice. Heterogeno stanovništvo dulje je prolazilo kroz slične kulturne, socijalne i političke procese te je prihvatilo kršćanstvo. Kojim su jezikom govorili, možemo se samo domišljati, no nesumnjivo su jedni bili govornici istoga ili sličnoga praslavenskog jezika, ali zasigurno ne svi; govorilo se različitim jezicima. Povijesni izvori rijetko spominju narode u tom području, a kad ih spominju, često su to neprecizni podatci koji nam više govore o onome koji piše nego o stvarnim odnosima na terenu. Kao prinos raspravi o rasprostiranju hrvatskoga i slovenskog jezika u prošlosti na graničnom području između Drave i Save do 12. stoljeća trebalo bi analizirati kako izgledaju arheološki lokaliteti te vidjeti jesu li oni uopće, posebno groblja i naselja, njihov broj te gustoća naseljenosti, relevantni za donošenje određenih zaključaka u smislu određivanja neke teoretske jezične pripadnosti tog područja u ranome srednjem vijeku. U žarištu je interesa prostor oko današnje hrvatsko-slovenske granice između rijeka Drave i Save u ranome srednjem vijeku i tamošnja populacija koja će se prema lingvističkim istraživanjima poslije svrstavati među pripadnike različitih jezika. Ponajprije je riječ o govornicima hrvatskoga ili slovenskog jezika (Ramovš, 1936; Logar, Rigler, 1986; Lončarić, 1996; Greenberg, 2006, 165–175; Snoj, Greenberg, 2012, 276–305; Štih, 2011, 8–51; Šekli, 2013, 3–53; Šekli, 2022, 3, 15–16), ali je razvidno da se od ranoga srednjeg vijeka do suvremenog doba tu pojavljuju govornici drugih jezika (npr. njemačkog i mađarskog). Čini se, primjerice, da je pitanje avarsko-slavenskog jezičnog dodira u našoj stručnoj literaturi uglavnom zanemareno. Ta se mogućnost obično i ne spominje, a ako se spominje, zbog nedostatka znanja o „avarskom“ jeziku (jezicima), zapravo nema temelja za izravnu usporedbu pa se stoga posuđenice ne mogu izravno prepoznati (osim eventualno onih vezanih za nositelje određenih dostojanstava – dužnosnika). Avarsko društvo obično se opisuje kao multikulturno, multietničko i zasigurno višejezično. To je podloga na kojoj se, ovdje, razvijaju sva naknadna društva u ranome srednjem vijeku. Čini

se da su se panonski Slaveni u 10. i 11. stoljeću „bolje sporazumijevali“ s kasnije doseljenim Mađarima nego s Francima (Germanima), iako su i od tih drugih preuzeli podosta riječi.

Povijest zapadnoga i središnjeg dijela Panonske nizine od kraja 6. do 12. stoljeća može se okvirno podijeliti na nekoliko razdoblja.

- a) Vrijeme avarske dominacije: od kraja 6. do početka 9. stoljeća
- b) Vrijeme franačke dominacije: od 9. do početka 10. stoljeća
- c) Začetci i učvršćivanje novih srednjovjekovnih političkih tvorbi: od 10. do kraja 11. i početka 12. stoljeća

2. Rasprava

Vrijeme avarske dominacije: od kraja 6. do početka 9. stoljeća

Različite doseljeničke skupine, Slaveni i Avari, u Panoniju i Norik stižu nakon odlaska i povlačenja Langobarda iz Panonije u Italiju.¹ Avarija ili Avarski Kaganat bila je politička zajednica od sredine 6. do početka 9. stoljeća u kojoj su dominirali i vladali nomadski narodi istočnoeuropskoga i srednjoazijskog podrijetla, a u njihovu sastavu, u različitim odnosima u savezu ili podložništvu, bile su različite druge zajednice, različiti narodi i jezici uključujući Romane, Germane, Slavene i mnoge druge (Bóna, 1984, 265–373; Pohl, 2002). Avarska granica potkraj 8. stoljeća prema Langobardima na zapadu bila je oko rijeke Soče (Filipeć, 2015, 33–55, sl. 11). Njihova politička granica ne odgovara njihovu naseobinskom prostoru (Bóna, 1984, sl. 25; Szentpéteri, 2002, karta 1). Jedno je Avarija, a drugo je prostor koji su naselili sami Avari (različiti azijski i istočnoeuropski nomadi). Dio Slavena potpast će u južnoalpskom prostoru pod Langobarde, a Karantanci koji su se oslobodili vrhovne avarske vlasti, potpast će pod Bavarce i Franke do sredine 8. stoljeća (Štih, 2008, 22–32). Najveći dio današnje Slovenije, osim sjevernih rubnih alpskih dijelova koji su pripadali Karantaniji, sa sjevernom Hrvatskom, te međuriječje između rijeka Drave i Save, s cijelom Panonskom

¹ Nema nijednoga arheološki istražnog lokaliteta koji bi pružio neoborive dokaze da je to moglo biti prije.

nizinom, bio je dio Avarije do kraja 8. ili početka 9. stoljeća (Szentpéteri, 2002). Teško je odrediti južnu granicu ili granično područje Karantanije prema Avariji te je očito da ona nije sve vrijeme bila ista te se zacijelo mijenjala, ali je gotovo sigurno da nije na jugu dopirala do Celja i rijeke Savinje (Bóna, 1984, sl. 26). Hrvati na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije nisu bili pod Avarima (Bóna, 1984, karta 26; Szentpéteri 2002; Filipec, 2003, 117–146). Ne može se točno utvrditi južna granica Avarije prema njima, je li ona bila na rijeci Savi ili u njezinoj blizini ili nešto južnije od rijeke Kupe.

Mnogobrojni nalazi i nalazišta u južnim dijelovima Panonije, između Drave i Save, datiraju od kraja 6. do početka 9. stoljeća (Szentpéteri, 2002; Guštin, 2002, 7–88; Guštin, 2007, 289–300; Sekelj Ivančan, 2010; Bekić, 2016, 33–142). Uz sjeverni rub oko rijeke Drave na današnjemu slovenskom teritoriju veća je koncentracija arheoloških nalazišta oko Ptuja i Maribora, a s hrvatske strane ona je veća: od Varaždina (Tomičić 2009, 51–71), duž antičke podravske magistrale prema Koprivnici te dalje u smjeru istoka (Guštin, 2002, 7–88; Guštin, 2007, 289–300; Sekelj Ivančan, 2010; Bekić, 2016, 33–142; Štular i dr., 2022, 1–19). Uz južni rub tog prostora ona je veća uz rijeku Savu oko Dobove (ušće rijeke Sutle) u Sloveniji te na širem zagrebačkom području i nizvodno prema Turropolju i Pokuplju (oko Siska). Međuriječje nije gusto napučeno. Neka naselja s dugim kontinuitetom osnovat će se u 8. stoljeću (npr. Ptujski grad (P. Korošec, 1999; Tomičić, 1993, 543–579) ili Lobor, Majka Božja Gorska (Filipec, 2015, 263–269; Filipec, 2024, 287–300)).

O različitostima i stanovnicima različitih tradicija te kulturnih navika u istom prostoru svjedoče istražena arheološka nalazišta, ponajviše groblja (Vinski, 1971, 50, 61–67; P. Korošec, 1977, 79–89; P. Korošec, 1979; Filipec, 2003, 117–146; Szőke, 2021, 418–427). Nesumnjivo su se u tom prostoru pod Avarima miješali Germani, Slaveni i nomadi s preostalim starosjediocima – Romanima (Vinski, 1971, 59–60; Pleterski, 2005, 113–150; Filipec, 2015, 76–90; 2015, Szőke, 2021, 452–458). U tom prostoru jedni od drugih preuzimaju način i kulturu života te se mijenjaju pogrebni obredi – nešto što je u malim zatvorenim, često konzervativnim zajednicama najteže promijeniti (Filipec, 2015, 76–90). Groblja datirana od 7. do početka 9. stoljeću možemo podijeliti prema načinu pokopa na kosturne, paljevinske i biritualne, a onda na one s priložima i na one bez

njih. Paljevinska su groblja najrjeđa i obično se vežu za Slavene. U Štaderskoj, kao i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ima podosta tragova naseljavanja te istraženih dijelova naselja bez pripadajućih groblja, stoga je moguće zaključiti da grobovi ili nisu istraženi, ili nisu ostavili dovoljno zapaženih tragova, ili su uništeni (Filipec, 2015, 76–90). U promatranom području istraženo je samo razoreno paljevinsko groblje u Loboru, Majka Božja Gorska, koje datira na sam kraj 8. i početak 9. stoljeća (Filipec, 2024, 287–300), a pojedinačni paljevinski grob iz otprilike istog doba otkriven je u Turnišću kod Ptuja te je moguće da još jedan lonac iz Brstja kod Ptuja potječe iz paljevinskoga groba (König, 2022, 38–53). Postoje i groblja iz istog doba na kojima se prakticira inhumacija, odnosno sahrana tijela pokojnika. Najčešći pokopi povezani su s tzv. Skupinom s keramikom, kako ju je definirala P. Korošec (P. Korošec, 1977, 79–89). Takvi običaji pokapanja tijela umrloga obično s keramičkom posudom, još gdjekojim prilogom ili bez ikakvih drugih priloga uobičajeni su za 8., ali i za 9. stoljeće za različita groblja ne samo u Sloveniji ili Hrvatskoj nego za cijelu Panonsku nizinu i šire te su karakteristični za različite zajednice.

Tom dobu pripada nekoliko groblja s hrvatske strane (Zagreb – Kruga, Velika Gorica, Novo Čiče, slučajni nalazi iz Zagreba i Siska) te sa slovenske strane (Sela, Veliki Obrež i Humka kod Dobove) (Korošec, 1954, 167–170; Simoni, 1981, 155–167; Filipec, 2003, 117–146; Bekić, 2016, 50–53; Berden, Pavlin, 2021, 187–225). Arheološki nalazi, posebno konjanički grobovi (Sela pri Dobovi, Zagreb – Kruga, Sisak), svjedoče o jačem utjecaju istočnoeuropskih ili srednjoazijskih nomada u okružju koje je teoretski moglo biti slavensko. Ta groblja osnivala su se na strateški važnim pozicijama.

Postoje mnogobrojna objašnjenja razloga mijenjanja pogrebnih običaja. Prestanak spaljivanja proces je koji će uznapredovati posvuda, a zamijenit će ga pokop tijela umrloga. To neće svi prihvatiti u isto doba, nego će taj proces trajati dulje. Moguće je da se pogrebni običaji mijenjaju pod utjecajem različitih društvenih okolnosti, ali osnivanje groblja na sasvim novim pozicijama mogu biti pokazatelj naseljavanja nove skupine. Oni koji bi teoretski bili Slaveni prema mrtvima se ponašaju vrlo različito, ali nema dokaza da bi u to doba, na ovom teritoriju, prakticirali pokope konja uz umrloga. Kao prilog jezičnoj raspravi možemo se zapitati je li izvjesno da oni koji pokapaju svoje mrtve poput nomada

govore slavenskim jezikom. Jesu li „Avari“ bili stacionirani u „garnizonima“ bez jačih kontakata s okolinom? To je posve moguće, ne možemo to sigurno tvrditi. Ne znamo kojim su jezikom ti ljudi govorili.

Vrijeme franačke dominacije: od 9. do početka 10. stoljeća

U doba franačke dominacije, od 9. do početka 10. stoljeća, stvaraju se novi politički okviri. Hrvatski povjesničari na zemljovidima najčešće opisuju i crtaju granice Panonske ili Posavske Hrvatske, koja bi najkasnije od 10. stoljeća bila spojena s Primorskom ili Dalmatinskom Hrvatskom (od: Šišić, 1916. do Hrvatskog povijesnog atlasa: Regan, 2003). Slovenski povjesničari opisuju i crtaju granice tzv. slovenskih zemalja: Karantanije, Karniole i Donje (Gornje) Panonije (Blatnograd)² (npr. HNJ 1953, karta 7; Kos, 1955, 111; Grafenauer, 1965, 57–110; Grafenauer, 1994) u 9. i 10. stoljeću. Granica između Panonske ili Posavske Hrvatske prema slovenskim zemljama pružala bi se otprilike ondje gdje se danas rasprostire moderni hrvatski ili slovenski jezik (od: Šišić, 1925, u hrvatskoj literaturi i HNJ, 1953, u slovenskoj). Takve koncepcije nemaju uporišta u povijesnim izvorima (Filipec, 2022, 88–103). I. Bóna je sjevernu granicu pokrajine između rijeka Drave i Save (oko 828.) stavio oko rijeke Savinje i oko današnjeg Celja. Iako ta karta nije baš najpreciznija, u doba kad je nastala bila je najbolji prikaz panonskog prostora u 9. stoljeću – izrađena na temelju arheoloških dokaza i povijesnih izvora (Bóna, 1984, sl. 26). Nažalost, ni među hrvatskim ni među slovenskim arheolozima i historičarima nije se uopće upotrebljavala ni komentirala. U 9. stoljeću sve do granice prema Karantaniji vjerojatno se protezala franačka pokrajina Donja Panonija ili kneževstvo „između rijeka Drave i Save“, ali zasigurno ne cijelo vrijeme i ne u istim granicama (Filipec, 2015, 108–109). Tek kad je današnja Slovenija pripala Franačkom Kraljevstvu, našla se s Karantanijom u istoj državnoj tvorbi (Štih i dr., 2008, 15–61), ali ne odmah i u istoj pokrajini. Jugoistočni dijelovi potpadali su pod franačku provinciju „između Drave i Save“ – „Donju“ Panoniju (Filipec, 2015, 100–119), a Ptuj i istočno od njega pod „Gornju“ Panoniju (Sós, 1973).

2 Što je u geografskom smislu karolinška Gornja ili Donja Panonija vidi kod: Filipec, 2015, 18–20, sl. 2 i slično kod: Szóke, 2021, sl. 23.

Radna hipoteza ide za tim da je područje između rijeka Drave i Save, od srednjeg toka rijeke Drave (oko Maribora) i gornjeg toka rijeke Save (od Savinje) do područja oko Požeške kotline do početka 10. stoljeća dijelilo istu povijest unutar iste pokrajine te prolazilo slične kulturne procese („avarsko“ nasljeđe, franačka uprava, feudalizacija, kristijanizacija, zapadna produkcija, trendovi i moda itd.). No nalazišta je toliko malo da je općenito teško pisati ne samo o sastavu stanovništva nego općenito o tome koliko je tu uopće bilo ljudi. Čini se da je nakon Ljudevitove pobune (819. – 823.) nastupio posvemašnji demografski kolaps. Groblja i naselja su rijetka, gotovo nepoznata, s obje strane hrvatsko-slovenske granice između rijeka Drave i Save. Važniji nalazi s hrvatske strane s uništenog su groblja Zagreb – Kaptol, slučajni nalaz iz Velike Horvatske i Vindijske, uništeni pojedinačni grob iz Podsuseda i s groblja oko crkve u Loboru, Majka Božja Gorska (Filipec, 2015, 263–269). Važniji nalazi sa slovenske strane su iz Brezja nad Zrečami, Zgornjeg Dupleka, Svetih Gora nad Bistrica ob Sotli, Turnišča kod Ptuja, Brstja, Slivnice kod Maribora i Ptujškoga grada (s druge strane rijeke Drave) (Od Rimljanov do Slovanov 2001). Nadalje, nalazi iz groblja iz Puščavi nad Starim Trgem kod Slovenj Gradca datirani su od kraja 8. i u 9. stoljeće do početka 10. stoljeća (Pleterski, Belak, 2002, 233–300). Čini se da je sa slovenske strane situacija ipak nešto bolja. Na groblju u Loboru (Filipec, 2015, 260–275), kao i na Ptujskom gradu (P. Korošec, 1999), mogu se pratiti demografske promjene bitne za ovu raspravu. Grobova je jako malo, ali je primjetan trend rasta broja pokopa od druge trećine 9. stoljeća.

Slovenski povjesničari slovenski povijesni prostor šire na teritorij koji je bio pridružen Svetomu Rimskom Carstvu Njemačke Narodnosti (u nastavku teksta: Njemačko Carstvo) od 12. stoljeća, ali i na Pribinove, Koceljeve i Braslavove posjede do Blatnog jezera (Kos, 1960; Grafenauer, 1965; Grafenauer, 1994). Njegovu kulturnu i političku stečevinu pripisuju svojem povijesnom prostoru te su u skladu s tim svi oni Slovenci (Grafenauer, 1994). Takve podjele nemaju čvrsta uporišta ni u arheološkim ni u povijesnim izvorima. Arheološka istraživanja u Zalaváru (Blatnograd) u okolici i u cijeloj karolinškoj Gornjoj (ili Donjoj) Panoniji (između rijeka Rábe i Drave) jasno su pokazala da je cijelo to područje prolazilo ubrzan kulturni, gospodarski te demografski razvoj u drugoj polovici 9. stoljeća te da je primjetna relativno velika gustoća naseljenosti

stanovništva u odnosu na područje južno od rijeke Drave (Sós, 1973). To je područje nastanjivalo stanovništvo iz različitih franačkih provincija, ali i drugih krajeva, zasigurno s područja sjeverno od Dunava, iz Bavorske, te preostali Slaveni, Avari i Romani, prema *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (Sós, 1973; Szóke, 2021, 73). Blatnograd, kao i cijela aglomeracija i Gornja Panonija, proživljavali su gubitak i odseljavanje stanovništva od početka 10. stoljeća zbog nefunkcioniranja franačke vlasti, kao posljedice mađarskih provala (Szóke, 2021, 275–301), ali to stanovništvo nije posve nestalo. Jedan je njegov dio uklopljen u okvire Bekšinskog arhidakonata kasnije osnovane Zagrebačke biskupije (Prekomurje i Međimurje), drugi je dio potpao pod Njemačko Carstvo (npr. Ptuj i okolica), veći dio su zauzeli Mađari do početka 12. st. U skladu s tim, njihovu povijest, ali i jezik, baštine svi oni koji danas drže njihov negdašnji teritorij: Mađari, Slovenci i Hrvati.

Začeci i učvršćivanje novih srednjovjekovnih političkih tvorbi: od 10. do kraja 11. i početka 12. stoljeća

Posve je izvjesno da je do sredine 10. stoljeća hrvatska vlast proširena iz Dalmacije na Panoniju do Drave (Šišić, 1925). U turbulentna sljedeća dva stoljeća na tom prostoru jačaju hrvatski i mađarski utjecaji koji ne-
minovno omogućuju domicilnom stanovništvu učinkovitije odupiranje posezanjima Njemačkog Carstva. Naseljavanje novog stanovništva doprinosi demografskom oporavku provincije. Tu nije bilo riječi o nekoj slavensko-njemačkoj borbi za srednje Podunavlje (Grafenauer, 1966, 9), Posavinu ili Podravinu, nego pokušaj da se očuvaju postojeće strukture i stečene pozicije, nakon sloma stare uprave u mađarskim provalama, a da se ponovo ne prizna vlast nasljednica Franačkog Carstva. Od druge polovice 10. stoljeća, a posebno od početka 11. stoljeća i u cijelome 11. stoljeću evidentiran je veći broj lokaliteta i grobova na njima – osjetan je demografski rast. On je vidljiv, kao što je objavio još J. Korošec u svojoj raspravi, po grobljima u sjevernoj Sloveniji (J. Korošec, 1947; Vinski, 1970, 72), u Spodnjoj Hajdini kod Ptuja (11. stoljeće), Laškoj Vasi kod Celja i Radvanju (11. stoljeće) te s druge strane Drave, npr. u Središću ob Dravi (11. stoljeće), Veržeu (druga polovica 11. i početak 12. stoljeća) i u Ptujskom gradu. Uz granicu je istraženo groblje u Svetim Gorama nad Bistricom ob Sotli na kojem je prije bila sagrađena crkva (Od

Rimljanov do Slovanov, 2001, kat. br. 342, 351, 390), a grobovi datiraju od posljednje četvrtine 10. i u 11. stoljeće (P. Korošec, 1969, 246). Kulturni utjecaj s područja istočnih Alpa vidljiv je u Hrvatskoj na više lokaliteta od Hrvatskog zagorja (Lobor) do Podunavlja. I tu je lokaliteta više, a groblja su sve veća (Giesler, 1981, 4–167; Vinski, 1970, 79–81; Tomičić, 1992, 113–130; Tomičić, 1993, 543–579; P. Korošec, 1999, 83–84), nesumnjivo je riječ o znatnome prirodnom prirastu, zasigurno demografskom oporavku. Groblja u pograničnoj zoni pokazuju vrlo slična obilježja te veći ili manji broj karakterističnih istočnoalpskih (köttlških) ili panonskih (bjelobrdskih) nalaza. Čini se da je nošnja tih ljudi vrlo slična, ali pojava specifičnih predmeta i njihova distribucija u prostoru može svjedočiti o komunikacijama na velikim daljinama. Trend pojave kvalitetnih predmeta, ponajviše u ženskim grobovima, moći će se pratiti sve dok se zbog uznapredovanih procesa sva groblja ne premjeste uz crkve te počnu novi trendovi koji dovode do prorjeđivanja i ponovnoga potpunog nestanka predmeta u grobovima.

P. Korošec u različitim svojim raspravama spekulira o tome komu pripada groblje na Ptujском gradu (Korošec, 1972, 27–30). Spominje dvije plemenske skupine, skupinu s keramikom i povezanost s karantanskim Slavenima koji s tom starijom skupinom čine određenu fuziju (karantanski i köttlški kulturni krug). Lokalitet je bio otvoren utjecajima s istoka, a moravski kulturni krug očituje se u doseljavanju višega društvenog sloja. Priljev se s te strane povećava, staromađarskih nalaza ima u najstarijoj fazi tzv. bjelobrdske kulture i predmeti toga kulturno-kruha pojavljuju se do kraja egzistiranja groblja. Panonski, tzv. bjelobrdski utjecaji, prednjače na svim južnoštajerskim grobljima sve do pred Celje (J. Korošec, 1947; Tomičić, 1993, 557). To nalazište nepobitno pokazuje svu složenost kulturnih utjecaja koji se mogu vidjeti na jednom groblju (P. Korošec, 1999, 81–84). Neizostavan element koji je možda najmanje prepoznatljiv na panonskim grobljima, ali je zasigurno uvelike prisutan, jest germanski, a on dolazi s franačkom upravom, a onda i s planskom kolonizacijom. Proces povrata izgubljenih istočnih teritorija nekadašnjeg Franačkog Carstva, nakon zamiranja mađarskih provala na zapad sredinom 10. stoljeća, bio je dugotrajan. Čini se da se od početka 11. stoljeća pokušaji intenziviraju te Njemačko Carstvo ima sve više uspjeha. O tome ponajviše svjedoče povijesni izvori koji spominju

osnivanje graničnih grofovija (marki) te posjede i utvrde na području kasnije Kranjske i Štajerske (Grafenauer, 1963, 136–163). Taj „povrat teritorija“ u 14. stoljeću u Ugarskoj i Hrvatskoj držali su okupacijom (Butorac, 1984, 105). Granica se do kraja 11. stoljeća uspostavlja otprilike na rijeci Sutli (slov. Sotla) između dviju novih zemalja – Njemačkog Carstva (*regnum Teutonicum*) i onoga što je preostalo od nekadašnjega franačkog panonskog vojvodstva između rijeka Drave i Save, a potpast će pod Hrvatsku i Ugarsku (Tomičić, 1993, 557; Kosi, 2002, 41–91; Filipec, 2022, 97–102). U konačnici će opstati i u nadolazećim vremenima jer su imali mnogobrojnije ljudstvo, vođe, a vjerojatno i plemstvo, pa su se uspjeli oduprijeti ponovnim presizanjima sa zapada, za razliku od svojih zemljaka i sunarodnjaka koji su potpali pod njemačku vlast te su u sljedećim stoljećima postali dio bavarskog istoka.

U tom su smislu vrlo važna zapažanja Andreja Magdiča, koji je, analizirajući Podravlje (Dravsko polje) i Pomurje, došao do zaključka da su mnogi lokaliteti na kojima se pojavljuju tzv. bjelobrdski groblja s pripadajućim, ali neistraženim naseljima, pripala Njemačkom Carstvu (Magdič, 2011, 7–22). Ona su pozicionirana u blizini važnih prijelaza preko rijeka u Mariboru (Drava), Ptuj (Drava) i Veržeu (Mura) te je tako položaj tzv. bjelobrdskih groblja smješten u blizini važnih prometno-strateških točaka. Nalaze se u blizini kasnosrednjovjekovnih trgovišta i gradova, čiji je nastanak u povijesnim izvorima posvjedočen u razdoblju egzistiranja tzv. bjelobrdske kulture ili nešto poslije te se pretpostavlja da je srednjovjekovna kolonizacija, osim novoosnovanih naselja, zahvatila i postojeća stara naselja nositelja bjelobrdske kulture. Oni su zadržali važnu ulogu u sklopu nove feudalne organizacije prostora te su u jednom trenutku čak stekli status središnjih trgovačkih naselja (Magdič, 2011, 11–12, 20, pril. 1). Cijeli prostor nije jednako nastanjen, ali je na više pozicija razvidan demografski rast u vremenu nakon mađarskih provala (i prestanka pustošenja sa zapadnih strana). Naselja se spominju u povijesnim izvorima te su opstala unatoč uzajamnim provalama i razaranjima (Magdič, 2011, 10, pril. 1).

Do početka 12. stoljeća granica još nije bila stalna te su se i jedni (Ugarska i Hrvatska) i drugi (Njemačko Carstvo) borili da ovladaju zemljom. Njemački granični grofovi širili su svoje posjede s obje strane rijeke Save i Drave (Magdič, 2022, 71–72; Grafenauer, 1994; Štih, 1996,

536; Kosi, 2002, 41–91). Nakon što je prostor od Panonske nizine do Jadranskog mora formalno ujedinjen na početku 12. stoljeća, ugarski, sad i hrvatski vladari, pokušali su povratiti izgubljene teritorije (Filipec, 2022, 88–103). Do 12. stoljeća Ptuj i njegovo zaleđe još nisu pod stalnom njemačkom vlašću (Magdič, 2011, 7–22). Ipak, do druge polovice 12. stoljeća pojedini granični krajevi bit će zastalno zauzeti: oko Ptuja (tzv. Ptujaska marka) sve do Ormoža i Središća ob Dravi; tada se stabilizira i nova granica na Sutli.

Čini se da tamo gdje su borbe i pustošenja bili najžešći, npr. između rijeka Savinje (Savinjska marka) i rijeke Krapine, ima ponajmanje nalaza u tom razdoblju – nema mnogo naselja ni groblja – pa posredno ne može biti ni mnogo govornika. Nakon relativno duljeg razdoblja mira na granici u prvim desetljećima 12. stoljeća bila je moguća pojačana kolonizacija hrvatskih predjela uz rijeku Savu sve do Sutle. U arhidakonatu Vrbovec Zagrebačke biskupije prema popisu iz 1334. uz porječje Sutle popisane su samo tri župe; dvije imaju sjedište na samoj granici blizu Sutle, a treća, koja se zove *de Zothla*, ima sjedište malo podalje od granice (Butorac, 1984, 105). Župe su prilično prostrane za svoje doba, što se može protumačiti kao da je stanovništvo bilo jako malobrojno ili da je moguće sjedište nekih nespomenutih župa ostalo s druge strane Sutle te nisu popisane jer su „davno“ zauzete (Butorac, 1984, 105). Županijsko središte Vrbovec nema dokazano arheološko postojanje prije 12. stoljeća. Arhidakonat Vrbovec (okrnjeni ili onakav kakav nam je poznat iz povijesnih izvora) jest prostor na kojem se rasprostire gornjosutlanski dijalekt (Celinić, 2011, 19–20). Nakon 12. stoljeća nastaju novi procesi – konfrontacija, ali i suradnja Njemačkog Carstva s Hrvatskom i Ugarskom. Otvaraju se mogućnosti za nove kolonizacije, i unutrašnje i vanjske. Na području Njemačkog Carstva, prema povijesnim izvorima, to je bavarska (i općenito kolonizacija s njemačkoga govornog područja), ali je vjerojatna i karantanska kolonizacija (alpska slovenščina). Ona ne završava na granicama Carstva, nego ide i preko granica u Hrvatsku i Ugarsku. U sjevernu Hrvatsku doseljava se, također, stanovništvo iz cijeloga Kraljevstva Hrvatske i Ugarske.

O hrvatskoj kajkavštini može se prema M. Lončariću govoriti već od 10. stoljeća (Lončarić, 1996, 32). Ona bi se kao jedan od pet osnovnih idioma hrvatsko-srpskoga dijasistema (Lončarić, 1985, 281–295),

odnosno srednjojužoslavenskog dijasistema (Lončarić, 1996) mogla prepoznati već u prvim zapisima iz 12. stoljeća. Prema njemu, ona se nije odvojila od slovenskog jezika ni od šćakavskoga, nego se izdvaja od zapadnoga južnoslavenskog prajezika približno u isto doba kad i slovenski jezik (Lončarić, 1996, 32). F. Ramovš je napisao da je kajkavski slovenski dijalekt, ali da je pod utjecajem političkih i kulturnih prilika preuzeo i još preuzima štokavske elemente, da se više ne može ubrojiti u slovenske dijalekte te da je po svojem početnom razvoju bio dio alpske slovenščine (Ramovš, 1936). P. Štih, citirajući F. Ramovša, naznačuje da se u ranome srednjem vijeku ne može govoriti o nekome posebnome slavenskom jeziku, da taj jezik još nije slovenski (Štih, 2011, 22–24). Prema M. L. Greenbergu nemali broj dokaza govori o tome da je već nedugo nakon doseljenja slavensko jezično područje u današnjoj Sloveniji i susjednome hrvatskom području bilo podijeljeno na dijalekte (Greenberg, 2006, 169–170). Slovenski se jezik na istočnoalpskome i zapadnopanonskom području prema M. Šekliju postupno mijenjao od praslavenskoga do slovenskog jezika i tu se mogu pratiti vremenske i geografske varijacije: praslavenski (do približno 800.) – alpski (južni) slavenski (oko 800. – 1000.) – rani (zajednički, ishodišni, jedinstveni) slovenski (oko 1000. – 1200.) – dijalekt (razdvojeni) slovenski (od oko 1200.) (Šekli, 2022, 12–14; Šekli, 2018). Od Dunava na sjeveru do Jadrana i Kupe na jugu te do ruba Panonske nizine na istoku, u određenom razdoblju pokazuje ista jezična obilježja, pa se stoga rani slovenski jezik 11. i 12. stoljeća može definirati nekim specifičnim jezičnim, ponajprije glasovnim (ali i tvorbenim i verbalnim) obilježjima (arhaizmima i inovacijama). Ona su taj jezik jasno razgraničile od slavenskoga jezičnoga kontinuuma sjeverno i južno od njegovih područja, i to ponajviše na temelju lingvističke analize u izvorima dokumentiranih zemljopisnih i osobnih imena (Šekli, 2022, 3, 15–16). Genetolingvistička analiza „posebnih rubnih kajkavskih govora“ na kajkavsko-slovenskoj jezičnoj medi, koja ne iskazuje definicijska svojstva kajkavštine, potvrđuje radnu hipotezu da neki, genetolingvistički gledano, pripadaju dijasistemu slovenskoga jezika (Šekli, 2013, 42).

3. Zaključak

Arheološki podatci upućuju na to da se s jedne i druge strane buduće „tisućljetne“ granice na Sutli između Hrvatske i Slovenije nalaze ljudi koji grade iste ili slične kuće, imaju isti ili sličan ukus u sferi ukrašavanja i odijevanja te općenito prate iste ili slične trendove u vezi s promjenom pogrebnih obreda. Nakon propasti Avarije u vrijeme franačke uprave stanovništvo nije znatno napredovalo između rijeka Drave i Save. Nakon osjetnog pada broja stanovništva na početku 9. stoljeća primjetan je rast stanovništva tek od sredine 10. stoljeća, a najbolje je vidljiv od posljednjih desetljeća 10. i početka 11. stoljeća. Prema arheološkim pokazateljima primjetne su određene razlike među svim tim populacijama, ali uznapredovali politički procesi te život različitih doseljenika jednih uz druge dovest će do zbližavanja. Nakon mađarske provale i povlačenja vrhovne franačke vlasti te stabilizacije novih političkih struktura pojačani su sukobi, pustošenja i seobe, pa onda i razlike.

Ne ulazeći u lingvističko područje i općenito u mogućnosti lingvističke interpretacije, pa i jezične rekonstrukcije određenog područja u prošlosti, nije jasno kako se uspjelo odrediti jasno razgraničenje ranoslovenskog jezika u odnosu na ostala jezična područja, prije svega prema kajkavskome (hrvatskom jeziku) prije 12. stoljeća, kad je pisanih dokumenata vrlo malo, te, što je najvažnije, granica između država još nije bila uređena. Ona nije stalna i većinom je oblikovana tek između 1100. i 1150.; teritorij od rijeka Savinje do Krapine često mijenja strane. Granica se konstantno, uz rijetke iznimke, pomiče na štetu Hrvatske i Ugarske do kraja kasnoga srednjeg vijeka, pa i nakon njega. U tom prostoru, nejednako naseljenu, nalazi se stanovništvo koje se etnički ne može odrediti, iako neki lingvisti prema kasnijim bilješkama i primjenom različitih dedukcijskih metoda zaključuju da su to bili pretežito govornici slavonskoga ili slavenskih jezika (zemljopisna, a posebno osobna imena nisu dovoljna). Često se zaboravljaju drugi govornici, npr. govornici „avar-skoga“, njemačkoga ili mađarskog jezika. Arheološka istraživanja pokazuju da je prostor nejednako naseljen, ne istom, ali sličnom populacijom, da postoje praznine u prostoru i da je bilo teoretske mogućnosti prema tome da se dijalektalne razlike razviju prije konačnoga političkog razdvajanja prostora u 12. stoljeću. Nema nikakva smisla razdvajati te ljude

prije 12. stoljeća na neke posebne slovenske i neke kajkavske (hrvatske) govore. Posebno se čini suspektno vezati „kajkavce“ već od 10. stoljeća za neke srednjojužnoslavenske dijasisteme, kad je sasvim razvidno da se oni prije 12. stoljeća, prema arheološkoj kulturi, ne mogu razdvojiti od svojih zapadnih susjeda. Ako postoje neke razlike među njima, one su specifične od područja do područja. Dijalektalne razlike i sličnosti mogu biti posljedica kasnijih utjecaja i seoba – granica se većinom stabilizirala do početka 14. stoljeća. Jezici ni ne počinju ni ne završavaju na političkim i državnim granicama, ali političko okružje ipak utječe na jezik i govornike, kako će to posredno pokazati dijalektalni razvoj uz granicu. Je li moguće da se jezik karantanskih Slavena (alpskoslavenski ili staroslovenski ili (novo)slovenski) u različitim seobama širio na okolno područje i da su ostali domicilni Slaveni ili Slovenci (i hrvatski kajkavci), npr. oni u južnoj Štajerskoj, između Savinje i Sutle „karantanizirani“, a ne samo germanizirani? Ili je ipak riječ samo o tome da sličnosti proizlaze zbog blizine Kranjske, Koruške, ali i Hrvatske?

Današnja jezična slika ponajviše je posljedica uznapredovalih procesa spajanjem doseljenika nakon 11. stoljeća s domicilnim stanovništvom koje nije bilo samo slavensko. Tamo gdje je bilo više doseljenika, moguće su veće dijalektalne razlike, s tim da bi se one morale očitovati i oko granice jer je s jedne strane bila pojačana karantanizacija (širenje alpske slovenščine) i germanizacija, a s druge strane kroatizacija i mađarizacija.

Literatura

- Bekić, L. (2016). *Rani srednji vijek između Panonije i Jadrana. Ranoslavenski keramički i ostali arheološki nalazi od 6. do 8. stoljeća*. „Monografije i katalozi“, knj. 27. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Berden, T., Pavlin, P. (2021). *Grobišča pri Humku v Dobovi*. „Arheološki vestnik“, br. 72, str. 187–225. <https://doi.org/10.3986/AV.72.07>
- Bitenc P. (ur.) (2001). *Od Rimljanov do Slovanov: predmeti*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Bóna, I. (1984). *A Kárpát-medence a IX. században*. Budapest: Magyarországi történelem. Előzmények és magyar történet 1242-ig.
- Butorac, J. (1984). *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*. „Starine: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“, knj. 59, str. 43–107.

- Celić, A. (2011). *Gornjosutlanski dijalekt kajkavskoga narječja u svjetlu fonologije*. „Hrvatski dijalektološki zbornik“, knj. 17, str. 19–60.
- Filipek, K. (2003). *Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku veprove glave iz Siska*. „Godišnjak Gradskog muzeja Sisak“, br. 3, str. 117–146.
- Filipek, K. (2015). *Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Filipek, K. (2022). *Sjeverna Hrvatska između Mađara i Hrvata u 10. i 11. stoljeću*. „Studia Carpathico-Adriatica“, vol. III, str. 88–103.
- Filipek, K. (2024). *Cremation Cemetery under the Carolingian Wooden Church In Lohor, Fortunatus ligo. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Ante Miloševića / Festschrift on the occasion of Ante Milošević's 70th birthday*. Split – Zadar – Zagreb – Motovun: Dissertationes et Monographiae 20, International research center for Late Antiquity and the Middle Ages. University of Zagreb – Faculty of Humanities and Social Sciences University of Split – University of Zadar, str. 287–300.
- Giesler, J. (1981). *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. „Prähistorische Zeitschrift“, br. 56, 1, str. 4–167. <https://doi.org/10.1515/prhz.1981.56.1.3>
- Grafenauer, B. (1963). *Zgodovina slovenskega naroda*. Zv. 2, *Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda do začetka kmečkih uporov*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Grafenauer, B. (1966). *Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju, (konfrontacija dosedanjih rešitev z novimi viri in teorijami)*. Ljubljana: „Razprave, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede“ (Hauptmanov zbornik), vol. v, str. 37–76.
- Grafenauer, B. (1967). *Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku (II. del)*. „Zgodovinski časopis“, br. 21, str. 7–48.
- Grafenauer, B. (1994). *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Zbirka Zgodovinskega časopisa, br. 10.
- Greenberg, M. L. (2006). *Glasovna podoba slovenskega jezika skozi čas*. „Slavistična revija“, br. 54, (posebna) January, str. 165–175.
- Guštin, M. (ur.). (2002). *Zgodnji Slovani zgodnesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Guštin, M. (2007). *Rani srednji vijek od alpskih obronaka do Panonije*, „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu“, vol. 24, str. 289–300.
- Historija naroda Jugoslavije I* (HNJ 1953). Zagreb: Školska knjiga.
- König, T. (2022). *The Early Slavs: from the Western Carpathians to the Adriatic*, „Studia Carpathico-Adriatica“, vol. III, str. 38–53.
- Korošec, J. (1947). *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*, Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.
- Korošec, J. (1954). *Staroslovanski grobovi na Selah pri Dobovi*, „Arheološki vestnik“, br. 5(1), str. 167–170.
- Korošec, P. (1979). *Zgodnesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*, Ljubljana: Dela (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede), knj. 22/1–2.

- Korošec, P. (1969). *Raziskave na Svetih gorah na Bizeljskom*. „Arheološki vestnik“, br. 20, str. 239–256.
- Korošec, P. (1972). *Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu*. „Zgodovinski časopis“, br. 26, str. 13–31.
- Korošec, P. (1977). *Das Problem der Kulturgruppe „mit Keramik“ im frühslawischen Horizont auf dem Gebiete der Südostalpen*. „Balcanoslavica“, br. 6, str. 79–89.
- Korošec, P. (1999). *Nekropola na Ptujskem Gradu: turnirski prostor*. Ptuj: Pokrajinski muzej.
- Kos, M. (1955). *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kosi, M. (2002). ... *quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku*. „Zgodovinski časopis“, br. 56, 1–2 (125), str. 41–91.
- Logar, T. i Rigler, J. (1986). *Karta slovenskih narečij: ko se svojih korenin zavemo – Slovenija, te poznam?* Ljubljana: Avtotehna – Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije.
- Lončarić, M. (1985). *Kajkavsko narječje u svjetlu dosadašnjih proučavanja*. „Rasprave Instituta za hrvatski jezik“, sv. 10–11 (1984–1985), str. 281–295.
- Lončarić, M. (1996). *Kajkavsko narječje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Magdič, A. (2011). *Prispevek k razpravi o kontinuiteti srednjeveške poselitve Murskega polja*. „Zgodovinski listi“, br. 19, št. 1, str. 7–22.
- Magdič, A. (2022). *O župah, župnijah in narečjih. Primerjalna prostorska analiza rezultatov zgodnjesrednjeveške arheologije, zgodovinoписа in regionalne geolingvistike na primeru na Dravske ravni in okoliških vzpetin*, Maribor: Kulturna formacija in kulturni spomin, Jubilejna publikacija. 9. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo, Za človeka gre: digitalna transformacija v znanosti, izobraževanju in umetnosti, Zbornik recenziranih prispevkov za področje raziskav kulturnih formacij, str. 69–92.
- Pleterski, A. (2005). *De Sclavis autem unde dicitis: Slovani in Vlasi na „nikogaršnjem“ ozemlju istrskega zaledja*. „Acta Historiae“, br. 13, str. 113–150.
- Pleterski, A., Belak, M. (2002). *Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu*. „Arheološki vestnik“, br. 53, str. 233–300.
- Pohl, W. (2002). *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: Verlag C.H. Beck.
- Ramovš, F. (1936). *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Ljubljana: Akademski založba.
- Regan, K. (2003). *Hrvatski povijesni atlas*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Sekelj Ivančan, T. (2010). *Podravina u ranom srednjem vijeku: Rezultati arheoloških istraživanja ranosrednjovjekovnih nalazišta u Torčecu*. Zagreb: Monographiae Instituti archaeologici knj. 2.
- Simoni, K. (1981). *Zagreb i okolica u ranom srednjem vijeku*. „Izdanja Hrvatskog arheološkog društva“, vol. 6, str. 155–167.

- Snoj, M., Greenberg, M.L. (2012). O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev). „Zgodovinski časopis“, br. 66, 3–4 (146), str. 276–305.
- Sós, Á. Cs. (1973). *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte knj. 22.
- Szentpéteri, J. (ur.). (2002). *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II*. Budapest: Varia archaeologica Hungarica, knj. 13/1–2.
- Szőke, B.M. (2021). *Die karolingerzeit in Pannonien*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, knj. 145, Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- Šekli, M. (2013). *Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja*. „Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies“, br. 9, str. 3–53. <https://doi.org/10.17161/SLS.1808.11430>
- Šekli, M. (2022). *Jezikovne lastnosti zgodnje slovenščine 11. in 12. stoletja*. „Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies“, br. 14, 3, str. 15–16. <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.01>
- Šišić, F. (1916). *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Štih, P. (1996). Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. „Zgodovinski časopis“, br. 50 (105), 4, str. 535–545.
- Štih, P. (2011). *Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja)*. „Zgodovinski časopis“, br. 65 (143), 1–2, str. 8–51.
- Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2008). *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*. <https://tinyurl.com/4vne52da>. 03.04.2024.
- Štular, B. i dr. (2022). *Migration of Alpine Slavs and machine learning: Space-time pattern mining of an archaeological data set*. PLOS one, 19. rujna, str. 1–19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274687>
- Tomičić, Ž. (1992). *Neuere Erforschung der Bijelo Brdo – Kultur in Kroatien*, „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu“, br. 9, str. 113–130.
- Tomičić, Ž. (1993). *Prilog istraživanju kronologije bjelobrdrskog segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj – Grad*. „Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva“, str. 543–579.
- Tomičić, Ž. (2009). *Pogled u arheološko naslijeđe ranoga srednjovjekovlja Varaždina i njegove šire okolice*. Zagreb – Varaždin: 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina: 1209.–2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu, str. 51–71.
- Vinski, Z. (1970). *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*. „Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu“, br. 3. s., vol. 4/1, str. 45–92.
- Vinski, Z. (1971). *Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine*. „Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu“, br. 3. s., vol. 5/1, str. 47–71.

- **KREŠIMIR FILIPEC** was born in 1969. In 1996, he was employed at the Department of Archeology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. He teaches courses related to late antiquity, the migration period, medieval and late medieval archeology at the Department of Archeology. He is the Head of the Chair of General Medieval and National Archeology, and the Head of the Archaeological Institute of the Faculty of Humanities and Social Sciences.